

ԱՆԻ ՖԻՇԵՆԿՃԵԱՆ

Պատմական գիտություններու թեկնածու
ԳՀՀ, ՍՎԴ

ՍՈՒՐԻՈՅ ՀԱՅ ՀԱՄԱՅՆՔԻ ՈՒՍՈՒՄՆԱԿՐԹԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ 1920-1940-ԱԿԱՆ ԹԹ.

Սուրիա հաստատուած գաղթական հայերու ջանքերով, արդէն 1920-ական թուականներուն նոր վարժարաններ հիմնուած էին Հալէպի, Դամասկոսի, Լաթաքիոյ, Քեսապի եւ Սուրիոյ հիւսիսը գտնուող այլ շրջաններու մէջ:

Քննարկուող ժամանակաշրջանին սկիզբ առած էր Սփիւռքի կազմաւորման գործընթացը: Յեղասպանութենէն ետք վերապրող հայութիւնը սփռուած էր աշխարհով մէկ: Նախքան այդ՝ աշխարհի տարբեր հատուածներուն գոյութիւն ունեցող հայկական գաղթավայրերը համալրուած էին նոր գաղթականներով: Հայաշատ բնակավայրերու մէջ գործող համայնական կառոյցները՝ եկեղեցիները, դպրոցները, մշակութային օճախները այլեւս չէին կրնար բաւարարել հազարաւոր գաղթականներու կարիքները. այլ խօսքով, գործող վարժարանները այլեւս ի գօրու չէին նոր ժամանած գաղթական երեսաններու ուսումնական գործընթացը կազմակերպելու:

Այս իսկ պատճառով, 1920-1930-ական թթ. սփիւռքահայ մտաւորականութեան ներկայացուցիչները համայնքներէն ներս հայ ինքնութեան պահպանութեան նպատակով ձեռնարկեցին ամենատարբեր միջոցներ՝ մատաղ սերունդի կրթութեան եւ դաստիարակութեան հիմնախնդիրները լուծելու:

Սփիւռքի մէջ ազգային դպրոցի կազմակերպումի եւ գործունէութեան վառ օրինակը հանդիսացաւ Սուրիոյ հայ համայնքը եւս, որ թէ՛ կրթական ու մշակութային եւ թէ՛ հասարակական-քաղաքական գործունէութեամբ առանձնայատուկ համակրանքի արժանացաւ եւ իր ուրոյն տեղը զբաղեցուց եւ մինչ օրս կը զբաղեցնէ տեղի բնակչութեան կողմէ:

Հայ ազգային վարժարաններու ձեւաւորումը մեծապէս պիտի նպաստէր կրթական գործի ուղղորդման, հիմնախնդիրներու համընդհանրացումին:

Եւ այսպէս, 1920-1930-ական թթ. սկիզբ կ'առնէ Համայնքի ազգային վարժարաններու կայացումը եւ կրթական համակարգի կազմակերպումը, որ իր աւարտին պիտի հասնէր աւելի ուշ:

1924-1925 թթ. Հալէպի մէջ կը գործէին 18 տարբեր կրթական հաստատութիւններ, որոնցմէ «9-ը կը պատկանի Հայ Լուսաւորչականներուն, 4-ը Հայ Կաթողիկէներուն, 5-ը Հայ Բողոքականներուն»¹: Համայնքի կրթական գործը կը կազմակերպուէր հետեւեալ ուղղութիւններով՝ դպրոցական, արհեստագործական, մարմնակրթական եւ հոգեւոր:

Չուաքեան կը նշէ, 1919-էն ետք արդէն գոյութիւն ունեցած են՝ Առաքելական Համայնքի ծխական վարժարաններ², Ազգային Միութեան միացեալ վարժարաններ³, Սիսուան վարժարաններ⁴, Հայ աւետարանական վարժարաններ⁵, ՄիջՀամայնքային միացեալ վարժարաններ, Կառավարական դպրոցներու ցանց, Ազգային վարժարանի թաղային մասնաճիւղեր, Հայրենակցական վարժարաններ, Միութեանական վարժարաններ (Կիլիկեան վարժարաններ, Կրթասիրաց, Քեսապի ուսումնասիրաց երկրորդական վարժարան, Հալէպի Ուսումնասիրաց վարժարաններ), Գաղթային ազգային վարժարաններ⁶, Գաղթային Նպաստամատոյց կազմակերպութիւններու եւ հոգեւոր առաքելութիւններու վարժարաններ⁷ (Մերձաւոր Արեւելքի նպաստամատոյց, Յրանսական Լազարիստ միաբանութիւն, Գերմանական Լեփսիւս ընկերութիւնը, Քափուչինեան Հայրեր, Ամերիկեան առաքելութիւն, Յիսուսեան Միաբանութեան, Յրանչիսկեան Թէր Սանթ Առաքելութիւնը), Հայ կաթողիկէ Անարատ

¹ «Արեւ» (օրաթերթ), թիւ 1979, 27 Օգոստոս 1925, Եգիպտոս:

² Այն վարժարաններն էին, որոնք կը գործէին տեղւոյն թաղական խորհուրդներու հսկողութեամբ: Տե՛ս **Յ. Չուաքեան**, Հայ վերապրողներու տեղաբաշխումը եւ կրթական գործի կազմակերպումն ու դպրոցները Սուրիոյ մէջ (1918-1946). «Սուրիոյ հայերը». գիտաժողովի նիւթեր (24-27 Մայիս 2015), Պէյրութ, 2018, էջ 278-279:

³ Ազգային Միութեան կողմէ հիմնուած հայ առաքելական եւ հայ աւետարանական համայնքներու միացեալ վարժարանները. տե՛ս **Յ. Չուաքեան**, նշ. աշխ., էջ 279:

⁴ Սիսուան վարժարանները այսպէս անուանակոչուած են «ի յիշատակ Փոք Սայիտի գաղթակայանին մէջ 1915-1919 տարիներուն գործած «Սիսուան» վարժարանին». տե՛ս **Յ. Չուաքեան**, նոյն տեղը:

⁵ Ն. տ., էջ 280:

⁶ Գաղթային վարժարանները մատրան կամ եկեղեցւոյ կողքին բացուած վարժարաններն են, որոնց ուսուցիչը միաժամանակ եկեղեցւոյ քահանան էր եւ անոնք կը վայելէին տեղի թաղական խորհուրդներու հսկողութիւնը: Չուաքեան կը նշէ, որ «Գաղթային վարժարաններէն շատեր կը գործէին Սահակ կաթողիկոսին անմիջական կարգադրութեամբ». տե՛ս **Յ. Չուաքեան**, նշ. աշխ., էջ 282:

⁷ Միջազգային բարեսիրական կազմակերպութիւններու եւ միախնարական միաբանութիւններու կողմէ բացուած վարժարաններ. տե՛ս **Յ. Չուաքեան**, նշ. աշխ., էջ 283:

յղովթեան քերց միաբանութեան վարժարաններ, ՀԲԸՄ-ի⁸ (Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միութիւն) վարժարաններ եւ Անհատական վարժարաններ⁹:

Դպրոցական կրթութեան օճախներն էին մանկապարտէզները, նախակրթարանները¹⁰, ինչպէս նաեւ որբանոցները:

Վերոյիշեալ վարժարաններէն ոմանք կարճ ժամանակ գործելէ ետք պիտի փակուին. իսկ 1920-ական թուականներու, երբ կը վերակազմուէին Համայնքներու թեմական իշխանութիւնները, իւրաքանչիւր Համայնք պիտի հովանաւորէր ու կազմակերպէր իր Համայնքի կրթամշակութային կեանքը: Սակայն Հայ առաքելական, աւետարանական եւ կաթողիկէ Համայնքները իրարմէ տարբեր խնդիրներու առաջ կանգնելով պիտի դիմագրաւէին շարք մը դժուարութիւններ, որոնք պիտի խոչընդոտէին կրթական ու Համայնքային կազմակերպչական աշխատանքները¹¹:

Մեծագոյն խնդիրներէն էր ձրիավարժ աշակերտութեան թուաճը եւ այդ պատճառով «Դպրոցի տարեկան պիւտճէի հաւասարակշռում»-ը, զոր մեծ մասամբ կը դիմագրաւէին առաքելական վարժարանները (Ազգային վարժարանները): Տարեկան պիւտճէի հաւասարակշռումը պահպանելու առաջադրանքով Սուրբոյ Հայաբնակ վայրերու Ազգային վարժարաններու հոգաբարձական կազմերը շրջանի թաղական խորհուրդներուն հետ համագործակցաբար պիտի փորձէին լուծել դպրոցներու նիւթական խնդիրները¹²:

Դպրոցներու տարեկան պիւտճէն հաւասարակշռելու նպատակով վարժարանները նպաստներ կը ստանային հայրենակցական միութիւններէն, ՀԲԸՄ-էն, սուրիական պետութենէն, կազմակերպութիւններէն եւ դպրոցներէն ներս կազմակերպուած հասութաբեր միջոցառումներէն:

1932 թ. Սուրբոյ Հայաբնակ վայրերու մէջ ծնունդ կ'առնեն Սուրիահայ Օգնութեան խաչի (յետայսու՝ ՍՕԽ) եւ Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միութեան (ՀԲԸՄ) մասնաճիւղեր: Չոլաքեան կը գրէ, որ

⁸ Չոլաքեան կը գրէ, որ 1920-ական թուականներուն ՀԲԸՄ-ը սեփական միութենական վարժարաններ ունէր Սուեփոյ (Սիսուան վարժարաններու ցանցը 1921-1925 թթ.) եւ Ալեքսանտրէթի (Նուպարեան վարժարանը) մէջ. տե՛ս **Յ. Չոլաքեան**, նշ. աշխ., էջ 284:

⁹ Նոյն տեղը, էջ 280-284:

¹⁰ Բիւզանդ Եղիայեան կը նշէ. «1920-էն մինչեւ 1930-35 թուականները մենք հազիւ կրնայինք կազմակերպել նախակրթական ուսումը, երկրորդական մասին մէջ օգտուելով օտար հաստատութիւններէն». Տե՛ս **Բ. Եղիայեան**, Մերունդի մը դաստիարակութիւնը, Անթիլիաս, 1962, էջ 13:

¹¹ Տե՛ս **Յ. Չոլաքեան**, նշ. աշխ., էջ 284-290:

¹² Ն. տ., էջ 294-295:

Մեծի Տանն Կիլիկիոյ կաթողիկոս Բաբգէն Ա.-ի «... միջնորդութեամբ պիտոճէական մեծ խնդիրներ ունեցող ազգային դպրոցները կը հրաւիրուին դրուելու ՀԲԸՄ-ի տեղական մասնաճիւղերու խնամատարութեան տակ ու կը կոչուին ՀԲԸՄ-ի նպաստընկալ Ազգային վարժարաններ»¹³: Այս պատճառ պիտի դառնար գաղափարական-կուսակցական հակամարտութեան սրումին: Սուրիահայ Օգնութեան խաչի Շրջանային (կեդրոնական) վարչութիւնը Ամերիկայի Հայ Կարմիր Խաչի կեդրոնական վարչութեան 14 Սեպտեմբեր 1933-ի թուակիր նամակին մէջ կը գրէ. «Ան (այսինքն՝ ՀԲԸՄ-ը) թէեւ ասկէ առաջ ալ կրթական նպաստներ կը յատկացնէր դպրոցներուն, սակայն այդ յատկացումները գրեթէ մեծ նշանակութիւն չունէին որպէս թիւ, որպէս գումար եւ մանաւանդ որ ան իր այդ նպաստներով չէր կաշկանդեր, չէր կոպտեր տեղին՝ կրթական մարմինները՝ հոգաբարձութիւն եւ եկեղեցական խորհուրդը եւ անոնց հետ պայմանագրական ոեւէ բան կամ առաջադրութիւններ չէր ըներ ...»¹⁴:

Մէկը միւսի ետեւէն հիմնուող հայկական վարժարաններու մէջ առկայ էին այլ խնդիրներ եւս, որոնց գոյութիւնը առաջին հերթին պայմանաւորուած էր կեդրոնացուած կրթական համակարգի բացակայութեամբ. եւ կանոնակարգուած կրթական գործընթացին մէջ առաջնային համարուող ուսուցիչներու դերակատարումով¹⁵:

Նորաբաց հայկական վարժարանները չունէին միասնական կրթական ծրագիր: «...իւրաքանչիւր դպրոց անջատաբար ու անկախաբար իրեն յատուկ, եւ ըստ իր վարչական մարմինին քմահաճոյքին, մասնաւոր ծրագիր-կանոնագիր մը որդեգրած՝ իր ըմբռնած ու փափաքած ձեւով ուսմունք ու դաստիարակութիւն կը ջամբէ Հայ նոր սերունդին»¹⁶:

Իրօք որ 1920-ական թուականներուն համայնքէն ներս սկիզբ առած գաղափարական-կուսակցական պայքարը պիտի թափանցէր եկեղեցիէն եւ կրթական ոլորտէն ներս, որովհետեւ այս երկու հաստատութիւններու մէջ էր որ անհատը կը թրծուէր որպէս հայ եւ քրիստոնեայ, ուստի այս ճանապարհով «կարելի է զանգուածը կուսակցական հովանիի տակ առնել, ուղղորդել ու շահագործել, անոնցմով մեծնալ»¹⁷:

¹³ Յ. Զոլաքեան, նշ. աշխ., էջ 295:

¹⁴ ՍՕԽ-ի Շրջանային (կեդրոնական) վարչութեան արխիւ, նամականի 1930-1933 թթ., 14 Սեպտեմբեր 1933 թուակիր եւ 157 համարակալ նամակ ուղարկուած Պոստոնի Հայ Կարմիր Խաչի կեդրոնական վարչութեան, թ. 227:

¹⁵ «Յուսարբեր» (օրաթերթ), թիւ 138, 12 Սեպտեմբեր 1932, Եգիպտոս:

¹⁶ «Արեւ» (օրաթերթ), թիւ 1979, 27 Օգոստոս 1925, Եգիպտոս:

¹⁷ Տե՛ս Յ. Զոլաքեան, նշ. աշխ., էջ 296:

1930-ական թթ. առաջին քայլերը կը կատարուին միասնական կրթական ծրագիր կազմելու: 1934 թ.՝ կը հրատարակուի Բերիոյ թեմի ազգային վարժարաններու կրթական ծրագիրները: Բերիոյ թեմի կրթական ծրագրի համաձայն, ազգային վարժարանները բաղկացած էին երկու բաժիններէ՝ մանկապարտէզ եւ նախակրթարան:

- Մանկապարտէզը բաղկացած էր չորս կարգերէ՝ «Ծիւ» (4-5 տարեկան), «Բողբոջ» (5-6 տարեկան), «Կոկոն» (6-7 տարեկան), «Ծաղիկ» (7-8 տարեկան):

- Նախակրթարանը բաղկացած էր վեց կարգերէ՝ Ա. կարգ (8-9 տարեկան), Բ. կարգ (9-10 տարեկան), Գ. կարգ (10-11 տարեկան), Դ. կարգ (11-12 տարեկան), Ե. կարգ (12-13 տարեկան), Զ. կարգ (13-14 տարեկան)¹⁸: Սակայն աշակերտներու փոքր թուաքանակի եւ նիւթական սուղ պայմաններու հետեւանքով յաճախ կը կրճատուէր նախակրթարաններու եւ մանկապարտէզներ մէջ կարգերու թիւը:

Ոչ պակաս կարեւոր էր նաեւ դասագիրքերու խնդիրը. «նոյն քաղաքին մէջ կը գործէն քանի մը վարժարաններ՝ անտեղեակ ըլլալով կիրառուող դասագրքերէն»¹⁹: Միաձեւութիւնը կը բացակայէր նաեւ դասագիրքերու պարագային: Թոփուզեան կը նշէ, որ «Մատաղ սերնդի ուսումնադաստիարակչական գործի արդիւնաւէտութեանը խանգարում էր բարձրորակ դասագրքերի բացակայութիւնը»²⁰: Բայց պէտք է ըսենք, որ թեմերու ուսումնական խորհուրդները ոչ մէկ ջանք կը խնայէին դասագիրքերու համընդհանրացումին:

Միւս կարեւոր հիմնախնդիրը կը վերաբերէր հայ ուսուցիչներուն: Բոլոր նորաբաց վարժարաններու մէջ չէ, որ կը դասաւանդէին մասնագէտ-ուսուցիչներ: Այնուամենայնիւ, գաղթական հայերու շրջանին մէջ կային մասնագէտ-ուսուցիչներ: Հալէպի հայ ազգային միութեան տեղեկագիրներէն մէկուն մէջ նշուած է, որ միայն Քիլիսէն Հալէպ գաղթած են շուրջ 60 երկսեռ ուսուցիչներ²¹:

Փաստօրէն, կրթական համակարգի հիմնախնդիրներն էին միասնական կրթական ծրագրի, դասագիրքերու եւ մասնագէտ ուսուցիչներու բացակայութիւնը:

¹⁸ Կրթական ծրագիր ազգային վարժարանաց Բերիոյ թեմին, Հալէպ, 1934, էջ 36:

¹⁹ «Եփրատ» (օրաթերթ), թիւ 204, 22 Յունիս 1926, Հալէպ:

²⁰ Զ. Թոփուզեան, Սիրիայի եւ Լիբանանի հայկական գաղթօջախների պատմություն (1841-1946), Երեւան, 1986, էջ 282:

²¹ Հայաստանի Ազգային Արխիւ /ՀԱԱ/, ֆ. 430, ց. 1, գ. 799, թ. 3:

Այլ էր լեզուներու իմացութեան խնդիրը: 1920-ական թթ. պարզ դարձած էր, որ առանց ֆրանսերէն եւ արաբերէն լեզուներու իմացութեան անհնար էր պաշտօն ձեռք բերել հասարակութեան մէջ: Այդ առումով ակնյայտ էր, որ հայ երիտասարդները պէտք է տիրապետէին այդ լեզուներուն: Թուփուզեան կը նշէ, որ հայկական վարժարաններէն ներս, որպէս օտար լեզու, կը մատուցուէր արաբերէնը, անգլերէն ու ֆրանսերէն, «իսկ Ալեքսանդրէտի սանճագում՝ նաեւ՝ թուրքերէն»²²: Ուրեմն լեզուներու իմացութիւնը անհրաժեշտ ու անյետաձգելի պահանջ էր²³:

Արաբերէնի ուսուցումը «գտնուում էր խիստ ցածր մակարդակի վրայ»²⁴:

Միքայէլ Նաթանեան «Լեզուական հարցը Սուրիոյ մէջ եւ հայերէնի ապագան» խորագիրը կրող յօդուածին մէջ կ'անդրադառնայ հայերէնը խաթարող ազդակներուն, ֆրանսերէն, արաբերէն լեզուներու իմացութեան անհրաժեշտութեան: Ազգային կառոյցներու ղեկավարներ քաջ կը գիտակցէին, որ հայապահպանման խաթարող մարտահրաւէրներէն էր թրքախօսութիւնը²⁵. այդ երեւոյթը տարածուած էր նոր գաղթականներու շրջանին²⁶:

Հակառակ կատարուած փորձերուն, նշուած ժամանակաշրջանին Սուրիոյ եւ Լիբանանի հայ համայնքները չյաջողեցան միասնական կրթական ծրագիր պատրաստել:

²² Զ. Թուփուզեան, նշուած աշխատութիւն, էջ 283:

²³ «Եփրատ», օրաթերթ, թիւ 4, 16 Յուլիս 1927, Հալէպ:

²⁴ Զ. Թուփուզեան, նոյն տեղը:

²⁵ Միքայէլ Նաթանեան «Լեզուական հարցը Սուրիոյ մէջ եւ հայերէնի ապագան» խորագիրը կրող յօդուածին մէջ անդրադառնալով հայերէնը խաթարող ազդակներուն, ֆրանսերէն, արաբերէն լեզուներու իմացութեան անհրաժեշտութեան եւ համայնքին ներքին թրքախօսութեան երեւոյթին կ'ըսէ. «...հայ մասնաւոր եւ ընտանեկան հաւաքոյթներու մէջ, խօսակցութիւնները յաճախ կը սկսին հայերէն, բայց քանի մը վայրկեան չանցած, չորս հրաշքով մը, եւ գրեթէ աննշմարելիօրէն ու անգիտակցաբար, ան կը դառնայ... թուրքերէնի»: Միտն, հայ ամսագիր, ԺՁ. տարի- նոր շրջան, Մայիս-Յունիս, թիւ 5-6, Երուսաղէմ, 1942, էջ 115:

²⁶ Չոլաքեան իր հարցազրոյցներէն մէկուն անդրադառնալով հայախօսութեան խնդիրին կ'ըսէ. «Հայախօսութիւնը եւ հայերէնի ուսուցումը մեր սփիւռքեան պատմութեան սկզբնական շրջաններուն ունէր այն խնդիրները, որոնք այսօր ունինք մենք: Այլախօսութիւնը տարածուած էր մեր մէջ յատկապէս մերձաւոր Արեւելքին մէջ: Որովհետեւ այդտեղ ապաստանած հայերուն մեծ մասը թրքախօս էր, քրտախօս էր, արաբախօս հատուած մըն ալ կար: Ի պատիւ մեր դպրոցներուն 30-ական տարեթիւներուն հայախօսութիւնը դարձաւ գլխաւոր արտայայտութիւնը: Քրտախօսութիւնը, թրքախօսութիւնը նաեւանջեց ...»: «Ուրեմն 40-ական թուականներէն վերջ հայախօսութիւնը տարածուած երեւոյթ էր Միջին Արեւելքի մէջ: Մենք բազմաթիւ յուզիչ պատմութիւններ գիտենք մեր դպրոցներէն, երբ հոգաբարձուն մէկ բառ հայերէն չէր գիտեր եւ կու գար կը հսկէր հայախօսութեան»: Հայերէնի ուսուցման խոհեր, <http://hetq.am/arm/news/79795/>:

1930-ական թթ. սկիզբը ուսուցիչներու մասնագիտացման նպատակով կ'իրագործուի առաջին քայլը. Լիբանանի մէջ կը բացուի Անթրիա-սի Դպրեվանքը: Ոչ պակաս աւանդ կ'ունենան նաեւ Պէյրուսի Հայ Ճեմարանն ու Կիպրոսի Մելգոնեան Հաստատութիւնը: Իսկ աւելի ուշ՝ Սուրիոյ եւ Լիբանանի նորակազմ ուսուցչական միութիւնները:

1929 թ. Օգոստոսին Նիկոլ Աղբալեան հրաւէր-երկատող կ'ուղղէ Գառնիկ Գիւզալեանին²⁷, որ ուսման համար կը գտնուէր Պրակա: Նամակին մէջ Աղբալեան կ'ըսէ. «Դու անպատճառ արի այստեղ (Պէյրուսի), առժամ հրաժարի՛ր համալսարանական ամբիոնի գեղեցիկ, սակայն մեզ համար անիրական գաղափարներէն, մեր ազգի համալսարանները դպրոցներն են, քո տեղն այնտեղ է, անպատճառ վերադարձի՛ր»²⁸:

Գ. Գիւզալեան կը վերադառնայ Լիբանան: 1929-1932 թթ. Սուրիոյ հեռաւոր Արաբ Փոնար (Այն ալ Արաբ-Քոպանի) գիւղաքաղաքի Ազգային Խորմեան վարժարանի տնօրէնի պաշտօն կը զբաղեցնէ²⁹: 1931 թ. Ապրիլին Գիւզալեան պաշտօնապէս կը հրաւիրուի Սուրիահայ Օգնութեան Խաչի կեդրոնական վարչութեան կողմէ մասնակցելու կազմակերպութեան Առաջին պատգամաւորական ժողովին, որ նախատեսուած է գումարել Հալէպի մէջ, ուր պիտի քննարկուէր համայնքի կրթական, առողջապահական կազմակերպչական եւ տնտեսական կեանքը «խիստ մօտէն շահագրգռող կարգ մը կենսական խնդիրներ»³⁰: Գառնիկ Գիւզալեան 1936 թ. ՍՕ Խաչի Գ. պատգամաւորական ժողովին եւս կը բերէ իր մասնակցութիւնը:

Լեւոն Շանթը երկու փորձ կը կատարէ զայն Պէյրուս տեղափոխել, սակայն գիւղի հայ հասարակութիւնը (ուրֆացիներ) բռնաբռնող կը յաջողի պահել սիրելի ուսուցիչը: Ի վերջոյ, 1932 թ. ան կը տեղափոխուի Պէյրուսի եւ քսանհինգ տարի անընդմէջ կը դասաւանդէ Նշան

²⁷ Հայաստանի Առաջին հանրապետութեան շրջանին (1918-1920 թթ.) կ'աշխատակցի լուսաւորութեան նախարարութեան վարչութիւններէն մէկուն միաժամանակ շարունակելով ուսուցչական ասպարէզը: Գործօն մասնակցութիւն ունեցած է փետրուարեան դէպքերուն, նշանակուած է Երեւանի գաւառի Եղովան (այժմ Գոտայք) գիւղի պարէտ: 1920 թ. վերջը եւ 1921 թ. սկիզբը խորհրդային իշխանութիւններու ձեռնարկած զանգուածային ձերբակալութիւններէն խոյս տալու նպատակով 1921 թ. Յուլիսին կ'անցնի Թաւրիզ եւ տեղի դպրոցներէն մէկուն կը դասաւանդէ հայոց պատմութիւն:

²⁸ «Գեղարդ» սուրիահայ տարեգիրք, Գ. գիրք, Հալէպ, 1985, էջ 460: Պ. Յովհաննիսեան, Գառնիկ Գիւզալեան. Հայ պատմագիտութեան երախտաւորը, «Էջմիածին», ԿԲ. տարի, Մայիս 2006, Երեւան, էջ 75-76:

²⁹ Արաբ Փոնար հայաբնակ վայրը հաստատուած է 1923 թ.-ին, ընդհանրապէս Ուրֆացիներէ, 150 ընտանիք. ունէր եկեղեցի եւ դպրոց /Ազգային վարժարանը, որ կոչուած է Ազգային Խորմեան վարժարան/. տե՛ս Տաթև տարեգիրք, Ե. տարի, 1928, էջ 25:

³⁰ 1930-1933 թթ. ՍՕԽ ԿՎ ուղարկուած նամակներու տետր, թ. 85:

Փալանճեան ճեմարանէն ներս՝ իբրեւ Հայոց պատմութեան եւ աշխարհագրութեան, ընդհանուր պատմութեան ուսուցիչ³¹:

Միասնական կրթական ծրագիր մը ունենալու նպատակով ՍՕԽ-ի Կեդրոնական վարչութիւնը նամակ կը յղէ Լ. Շանթին՝ խնդրելով «գլորոցներու ընդհանուր ծրագիր»-ի մշակում: Լ. Շանթ իր պատրաստակամութիւնը կը յայտնէ եւ կը խնդրէ, որ նախքան ծրագրիի պատրաստութիւնը, անհրաժեշտ տեղեկութիւններ փոխանցուի, Սուրբոյ Հայաբնակ վայրերու գլորոցներու մասին:

1938 թ. Բերիոյ թեմի առաջնորդ Արտաւազդ արք. Սիւրմէյեանի հովանաւորութեամբ ծնունդ կ'առնէ Հալեպահայ Ուսուցչական միութիւնը³²: Նոյն թուի Մայիս 2-ին տեղի կ'ունենայ առաջին ընդհանուր ժողովը: Կազմակերպութեան նպատակն էր համախմբել ազգին խնդիրներով մտահոգ եւ սրտացաւ ուսուցիչներ՝ անկախ կուսակցական պատկանելիութենէ. իսկ գործունէութեան ուղեգիծը կ'ենթադրէր «ուսուցչական եւ ծնողական դասախօսութիւններ, երեկոյթներ, աշակերտական եւ ուսուցչական օրգանի հրատարակութիւնը»³³: Ուսուցիչներու այս օգտակար գործունէութիւնը շուտով իր շուրջ կը ստեղծէ համակրանքի եւ վստահութեան մթնոլորտ մը եւ 1941-ին Հալէպ քաղաքի 13 Ազգ. Վարժարաններու 156 երկսեռ ուսուցիչներէն 130-ը արդէն անդամակցած էին միութեան³⁴:

Արդ, համայնքի կազմաւորման թուականներէն մինչեւ քառասունական թուականներու կէսը Սուրբոյ Հայկական վարժարաններու

³¹ Տարիներ անց, Կեանքի վերջալոյսին, խոստովանել է իր սաներին. «Ուսուցչութիւնը ինձ համար կոչում է եղել..., ստեղծուած եմ այդ աշխատանքի համար, կ'ուզեմ ուսուցանելն կ'ուզեմ աշակերտներու բան մը ներշնչել ... Դպրոցը ինձ համար եղել է մի ամբիոն, ուսուցանելու այն, ինչ որ ես համարել եմ արդար եւ ճշմարիտ, ինչ որ համարել եմ անհրաժեշտ մեր ողջ սերունդի համար: Արդարութեան եւ ճշմարտութեան չափանիշը ես մշակել եմ ինձ համար իմ հոգեկան աշխատանքով, զգացումներով, մտքի, կամքի աշխատանքով, իմ գրքերի ուսումնասիրութեամբ: Նրանք իմ գրքերը, ինձ տարել են այս աշխարհից հեռու, նրանց միջոցով ես մշակել եմ իմ ամբողջ փիլիսոփայութիւնը, պատմագիտական հայեացքներս, որ պատրաստեր եմ, եւ տուեր եմ ձեզ», տե՛ս **Պ. Յովհաննիսեան**, նշուած աշխատութիւն, էջ 85-86:

³² «1938-ին հիմնուեցաւ Հալեպահայ Ուսուցչական Միութեան Գործունէութիւնը հետեւեալ յառաջադրութեամբ.

ա) Բարելաւել հայ կրթական մշակներու մտաւոր, բարոյական եւ նիւթական վիճակը:

բ) Ազգ. Կրթութիւնը ընդհանրացնել ծնողներուն գործակցութեամբ եւ խորացնել հասարակութեան հետաքրքրութիւնը Ազգ. դաստիարակութեան հանդէպ:

գ) Մանկավարժական նորագոյն ըմբռնումով հոգ տանիլ նոր սերունդի մտաւոր, բարոյական եւ ֆիզիքական զարգացման»: ՀԱԱ, ֆ. 1421, ց. 3, գ. 3, թ. 1:

³³ **Կ. Ժամխարեան**, Հայ ազգային վարժարանների ուսուցիչների մասնագիտացման հիմնախնդիրը Սիրիայում ու Լիբանանում 1930-ական թթ., «Կանթեղ» (Գիտական յօդուածների ժողովածու), № 4., Երևան, 2013, էջ 187-188:

³⁴ ՀԱԱ, ֆ. 1421, ց. 3, գ. 3, թ. 1:

ուսումնակրթական ծրագրերի մէջ առաւել տեղ յատկացուած էր Հայոց լեզուի եւ Հայագիտական առարկաներու աւանդման: Արաբերէն լեզուի ուսուցումը Հայկական կրթարաններու մէջ նախնական էր եւ ոչ պարտադիր: Հայագիտական առարկաներու ցուցակին մաս կը կազմէին Հայոց պատմութիւնը, Հայաստանի աշխարհագրութիւնը, եկեղեցւոյ պատմութիւնը, ուսողութիւն եւ այլ նիւթեր:

Սակայն 1945-1946 թթ. սահմանուած նոր օրէնքը կը շեշտէր արաբերէն լեզուի ուսուցման եւ ընդհանրացման կարեւորութիւնը մասնաւոր դպրոցներու մէջ: Օրէնքը կը միտէր համայնքային դպրոցներու վերահսկողութեան ու տնօրինումին. «Կրթական նախարարութիւնը որոշած է ուսումնական, առողջապահական եւ մանկավարժական հսկողութեան տակ առնել բոլոր մասնաւոր դպրոցները, կրթական քննիչները պետական վարժարաններու նման քննութիւն պիտի անցընեն վերոյիշեալ վարժարաններու մէջ»³⁵: Սահմանուած օրէնքով պետական պաշտօններէն եւ համալսարանական կրթութենէն կը զրկուէին բոլոր անոնք, որոնք վկայուած են օտար եւ մասնաւոր վարժարաններու մէջ»³⁶:

Այսպիսով, 1940-ական թթ. երկրորդ կէսէն սկսեալ համայնքի կրթական կեանքին մէջ կարեւոր փոփոխութիւններ տեղի կ'ունենան: Համայնքի ներկայացուցիչները կանգնելով նոր առաջադրանքի առջեւ պիտի ստիպուէին կամ հնարաւորութիւն պիտի ունենային վերատեսութեան ենթարկել իրենց ծրագրերը եւ Հայկական ազգային վարժարաններու ուսման համակարգը պատշաճեցնել տուեալ ժամանակի պահանջներուն, եւ Հայ երեխաներուն ջամբել այնպիսի կրթութիւն եւ դաստիարակութիւն, որով հնարաւոր ըլլար պահպանել ազգային ինքնագիտակցութիւնը՝ միեւնոյն ժամանակ պատրաստ ըլլալ գործունէութիւն ծաւալելու որպէս լիիրաւ քաղաքացիներ:

Ուրեմն, նախակրթարաններէն ներս յատուկ դասաժամեր պէտք է տրամադրուէր արաբերէն լեզուի եւ արաբերէնով աւանդուելիք առարկաներուն: Սակայն արաբերէն լեզուն պաշտօնականացնելու առաջին իսկ օրէն Հայ դպրոցը չէր կրնար արաբերէնը դիտել սոսկ լեզու, այլ պէտք էր Հայ ուսանողին ծանօթացնել երկրի պատմութիւնն ու մշակոյթը, որոնցմով կարելի պիտի ըլլար Հայ-արաբ ազգային լեզուական դժուարանցանքի պատուարը յաղթահարել: Այս առումով, Սուրիոյ կառավարութիւնը անյապաղ միջոցներ կը ձեռնարկէ Հայ համայնքի դպրոցներուն

³⁵ «Արեւելք» (օրաթերթ), թիւ 92, 10 Հոկտեմբեր 1946, Հալէպ:

³⁶ «Արեւելք» (օրաթերթ), թիւ 334, 24 Յունիս 1947, Հալէպ:

նիւթական եւ բարոյական (արաբերէն լեզուի դասատուներ յատկացնել) օժանդակութիւն ցուցաբերելու:

Այսպիսով, անհրաժեշտ կը դառնար հայկական ազգային վարժարաններու միասնական մէկ ծրագիր ունենալը:

Ուսումնակրթական հիմնախնդիրներու առաջադրանքով 19 Սեպտեմբեր 1946 թ. պաշտօնական բացում կը կատարուի «Ուսուցչական Առաջին համագումար»-ին: Այդ մտայնացումն էր Գարեգին Ա. Յովսէփեանց կաթողիկոսին: Ան 26 Յունիս 1946 թուակիր շրջաբերականով թեմական առաջնորդներուն կը ծանուցէր «Առժամայն Կեդրոնական Ուսումնական Խորհուրդ» մը յառաջացնելու մասին՝ թեմերէն ներս որպէս կրթական հարցեր համակարգող մարմին: Խորհուրդը նկատի առնելով տարածաշրջանի պայմաններն ու կացութիւնը՝ 20 Յուլիսին կը փարի աշխատանքի, որոնցմէ կարեւորագոյններն էին՝

* «Սուրիոյ եւ Լիբանանի ազատագրեալ պետութեանց կրթական նոր քաղաքականութիւնն եւ պահանջները.

* Ներգաղթի հետեւանքով ստեղծուած եւ ստեղծուելիք փոխանցման շրջանը.

* Թեմերու մէջ դեռ որոշ չափով տիրող ապակեդրոնացման վիճակը եւ ընդհանուր կրթական ծրագրի մը եւ կազմական կանոնագրի պակասը.

* Ազգային Կեդրոնական վարչութեան նոր կացութեան հանդէպ բռնած ընթացքը»³⁷:

Ութ նիստերու ընթացքին կը քննարկուին բազմապիսի հարցեր. շեշտը կը դրուի «նոր ծրագրի կազմութեան միջոցին մասնաւոր հոգածութեան առարկայ դարձնել ծրագրիին ազգային եւ կրօնական մասը, թէ նոր սերունդները պէտք է դաստիարակել պետականութիւն ունեցող ժողովուրդի մը հոգեբանութեամբ, որովհետեւ նոր անկիւնադարձի մը առջեւ կը գտնուինք»³⁸:

Համագումարը կ'անդրադառնայ Սփիւռքի հայ ուսուցիչի դերին եւ հեղինակութեան, մատուցած ծառայութիւններուն, անոր անբաւարար վարձատրութեան, ապագային սպառնացող նիւթական անապահովութեան ու թշուառութեան. կը շեշտէ անհրաժեշտութիւնը հանգստեան թոշակի կամ առնուազն խնայողական սնտուկի նախագիծի կանոնադրութիւն մը, զոր պատրաստած էր կաթողիկոսարանը եւ որ գործադրութեան պիտի դրուէր 1 Հոկտեմբեր 1946-էն սկսեալ: Սակայն յիշենք,

³⁷ «Հասկ», թիւ 9-10, Սեպտեմբեր-Հոկտեմբեր, 1946, Անթիլիաս-Լիբանան, էջ 290-291:

³⁸ Անդ, էջ 295:

որ Հալեպահայ ուսուցչական միութիւնը հաստատած էր նման ձեռնարկ մը 1943-էն սկսեալ³⁹:

Այդ համագումարի լոյսին տակ 1946 թ. Դեկտեմբերին Բերիոյ թեմի Ազգային իշխանութիւնը դպրոցներու տնօրէններու հետ խորհրդակցաբար կը վերամշակեն կրօնի, հայերէնի, թուաբանութեան, ազգային եւ ընդհանուր պատմութեան, աշխարհագրութեան ծրագիրները: Այս կը միտէր ծանրաբեռնուած ծրագիրէն դուրս բերել աշակերտութիւնը, «ուժ տալ ամէնէն կարեւոր առարկաներուն, որոնք կ'ապահովեն երկու նպատակ՝ պահպանում ազգային դիմագծութեան եւ մանուկներու պատրաստութիւնը գործնական կեանքին»⁴⁰:

Այնուամենայնիւ, կազմակերպական կառոյցի ամրագրումը նպաստեց ուսումնական գործելաձեւի արդիւնաւէտութեան եւ վարժարաններու նկատմամբ կազմակերպուած վերահսկողութեան հաստատումին: Այս եւ այլ խնդիրներու առկայութիւնը չխոչընդոտեցին հայ ազգային վարժարաններու գործունէութիւնը. անոնք հաւատարիմ մնացին իրենց կոչման՝ հայեցի դաստիարակութիւն տալով մատաղ սերունդին եւ նպաստելով հայ ինքնութեան պահպանման:

РЕЗЮМЕ

В силу политических, экономических и культурных обстоятельств армяне проживали на территории нынешней Сирийской Арабской Республики с древних времен (II–I вв. д. н. э.).

Нынешняя община образована в 1915–1922 гг. в основном эмигрантами из Киликии, которые во время Геноцида армян были вынуждены покинуть родину. С первых же дней пребывания члены диаспоры столкнулись с огромными трудностями, где наряду с другими особо выделялась проблема воспитания и образования молодого поколения. Автор статьи, опираясь на печатные и архивные материалы изучаемого периода, дает по возможности совокупную оценку, стараясь выделить те основные факторы, с помощью которых армянской общине Сирии удалось сохранить язык, культуру и вероисповедание, тем самым избежав ассимиляции.

³⁹ Ն. տ.:

⁴⁰ «Արեւելք», օրաթերթ, թիւ 151, 18 Դեկտեմբեր 1946, Հալեպ, էջ ք.:

SUMMARY

The Armenians have settled in Syria since ancient times (II and I centuries B.C.). It was caused by different factors - political, economic and cultural.

The current Armenian community of Syria was formed in 1915. In 1922 a considerable number of Armenians emigrated from Cilicia. A new flow of refugees to Syria through the 1920s created new challenges to the work of national institutions, benevolent organizations and their philanthropic work.

But the problems of having educational issues, a standardized curriculum and textbooks, the number of students needing free education and the presence of orphans and the lack of properly trained educators had their impact on the field of education. Another problem was the importance of teaching foreign languages such as French, Arabic and English in addition to Armenian.

As a result of having dedicated educators and patriotic administrators in the field of journalism, theater and the teaching of patriotic subjects, the younger generation who was threatened by the danger of assimilation, survived and flourished.

